

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΛΗΜΝΙΩΤΗ

Ο κύκλος του Βίου του αγίου Γεωργίου, που εικονογραφήθηκε με ένδεκα σκηνές στο βόρειο κλίτος του ναού των Αγίων Αναργύρων Καστοριάς (~1180), αντιπροσωπεύει μια σημαντική εικονογραφική ενότητα στην διακόσμηση του ναού, την οποία δεν ανέδειξαν επαρκώς οι παλαιότεροι μελετητές, πιθανόν λόγω της μερικής διατήρησης των παραστάσεων και της καταστροφής των ανώτερων τμημάτων τους από την κατάρρευση της καμάρας. Πρώτος ο Α. Ορλάνδος¹ επιλέγει από τον συγκεκριμένο κύκλο να περιγράψει μόνο την σύνθεση της δρακοντοκτονίας και το ίδιο κάνει και ο Σ. Πελεκανίδης με την δημοσίευση δύο φωτογραφιών² στο λεύκωμα των μνημείων της Καστοριάς. Τρεις δεκαετίες αργότερα στην ξεχωριστή έκδοση με κείμενα των Σ. Πελεκανίδη και Μ. Χατζηδάκη, επισυνάπτεται προοπτικό σχέδιο στο οποίο καταδεικνύονται οι θέσεις των ένδεκα σκηνών³ χωρίς ταύτιση, εξαιρουμένης μόνο της δρακοντοκτονίας. Στην ταύτιση κάποιων επεισοδίων του κύκλου, συμβάλλει η Σν. Τομεκονιό, η οποία στα πλαίσια της μελέτης της για τη βυζαντινή ζωγραφική του δεύτερου μισού του 12^{ου} αιώνα και του κύκλου του αγίου Γεωργίου ασχολείται με τον Άγιο Γεώργιο στο Κουρμπίνοβο (1191) το ναό των Αγίων Αναργύρων⁴ και τον Άγιο Γεώργιο στη Μάνη⁵. Στη συγκεκριμένη μελέτη υπερασπίζεται τη θέση ότι ο κύκλος του αγίου Γεωργίου στη νότια πρόσοψη του Κουρμπίνοβο, αποτελούμενος από οκτώ σκηνές μαζί με την Δέηση, είναι σύγχρονος με τη ζωγραφική στο ναό, θέση που βρίσκει σύμφωνη την συγγραφέα της μονογραφίας L. Hadermann-Misguich⁶ και αντίθετο τον Π. Милькович-

¹ Α. Ορλάνδος, *Τα βυζαντινά μνημεία της Καστοριάς*, ABME 4 (1938), 52

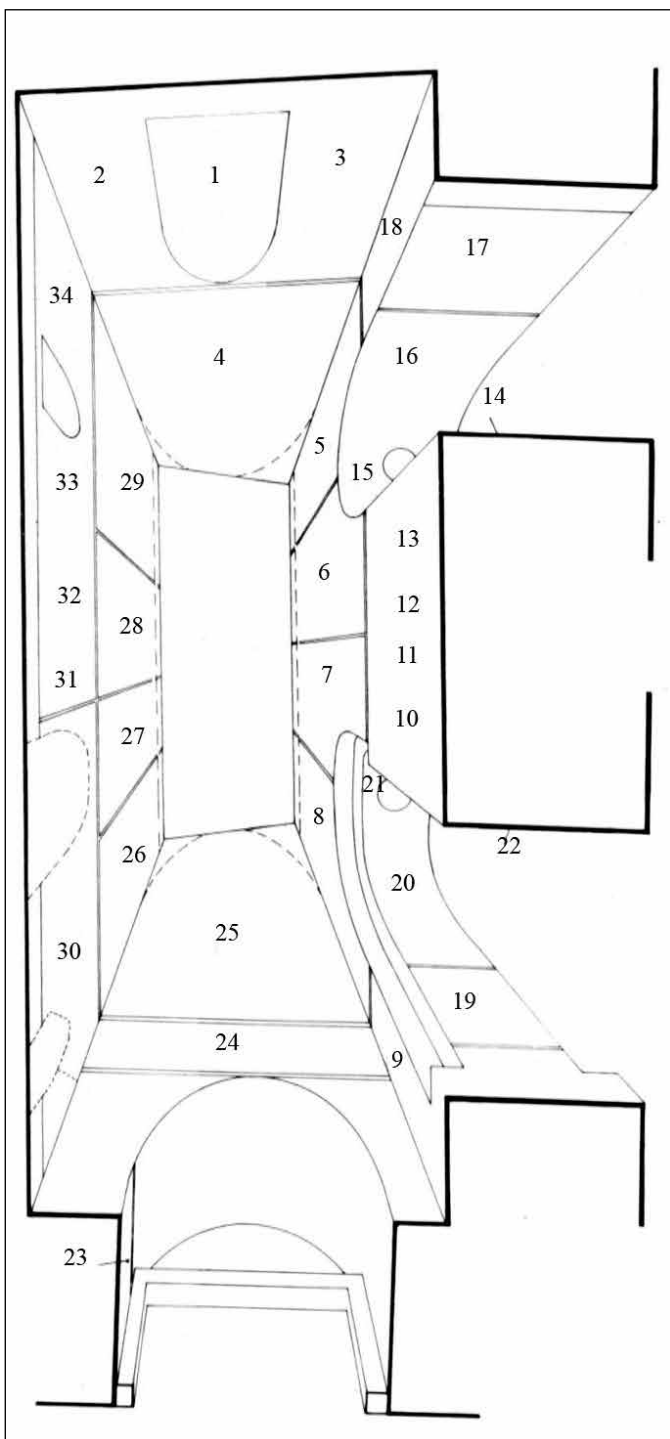
² Σ. Πελεκανίδης, *Καστορία*, Θεσσαλονίκη 1953, πιν. 32 α και β.

³ Σ. Πελεκανίδης – Μ. Χατζηδάκης, *Καστορία*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1984, 23-25.

⁴ Σν. Τομεκονιό, *Les repercussions du choix du saint patron sur le programme iconographique des eglises du 12e siècle en Macedoine et dans le Peloponnese*, Зограф 12, Βеоград 1981, 32-34, όπου ταυτίζονται οι σκηνές της Μαστίγωσης, της Εκδoras και του Λέβητα με την πίσσα.

⁵ Ν. Δρανδάκης, *Βυζαντινά τοιχογραφία της Μέσα Μάνης*, Αθήνα 1964, 103-109, 112, εικ. 5.

⁶ L. Hadermann-Misguich, *Kurbinovo. Les fresques de Saint Georges et la peinture-*

Διάταξη συνθέσεων - Распоред композиция:

1. Χριστός Εμμανουήλ - Χрист Емануил; 2. Παύλος Δεήνης - Богородица Деисиса; 3. Αγ. Ιωάννης Πρόδρομος - Св. Јован Претеча; 4. Ο άγιος Γεώργιος ορμόμενος - Вучение св. Ѓорѓа; 5. Ραβδότομος άγιος Γεωργίου - Βατίνание св. Ѓорѓа; 6. Αλφειοτής - Вичение св. Ѓорѓа; 7. Εκδότης - Гребане св. Ѓорѓа; 8. Καΐνι με πίστιν - Мучение у колу; 9. Άγιος Δαβίδ Θεσσαλονίκης - Св. Давид Солунски; 10. Ιωάννης Δημιότης - Јован Димитиос; 11. Θεόδωρος Δημιότης - Теодор Димитиос; 12. Παύλος Βρεφοκρυστοβότα - Богородица са Христом; 13. Άννα Ραδινί - 14. Άγιος Αγγέλος - Св. Ангелије; 15. Άγιος Δέκλον πάσις Ρόμης - Св. Јав папа Римски; 16. Άγιος Ελευθέριος - Св. Елефтерије; 17. Άγιος Γρηγόριος ο Θεμιστοκλής - Св. Григорије; 18. Άγιος Λαυρέντιος - Св. Лаврентије; 19. Άγιος Λόρος - Св. Јорос; 20. Άγιος Φλώρος - Св. Флорос; 21. Άγιος Νέστορ - Св. Нестор; 22. Άγιος Νικόλαος - Св. Никола; 23. Άγιος Αθηναγόρας - Св. Атиногенис; 24. Ετυροφί - Натпис; 25. Αποτομή κεφαλής αγίου Γεωργίου - Усековане главе св. Ѓорѓа; 26. Ανάστασις βοδίου Γαζερίου - Вакрсеневола Гликерија; 27. Ανάστασις εϊδωλολάτρων - Вакрсене верног идолу; 28. Θάψις χίρως - Чуло удовице; 29. Καταστροφή εϊδωλολάτρων - Уништавање идолу; 30. Δρακοντοκτονία - Убијање аждага; 31. Άγιος Κλήμης - Св. Климент; 32. Άγιος Πολύκαρπος - Св. Поликарп; 33. Άγιος Πατάσις - Св. Патапис; 34. Άγιος Υπάτιος - Св. Ипатије

Пепек⁷. Ο τελευταίος μετά την πρώτη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της έρευνας του, επανέρχεται στο θέμα μερικά χρόνια αργότερα και επιμένει στην θέση του ότι τα υπολείμματα των τεσσάρων παραστάσεων (*Ο άγιος Γεώργιος διαλεγόμενος με τον Διοκλητιανό, το μαρτύριο της πέτρινης πλάκας, η ανάσταση του βοδιού του Γλυκερίου και η καταστροφή των ειδώλων*), εκτός από την Δέηση, ανήκουν στον 14^ο αιώνα⁸. Με τον κύκλο των Αγίων Αναργύρων ασχολείται και ο Ch. Walter στο συνέδριο με τον τίτλο «η μονή Дечани και η βυζαντινή τέχνη στα μέσα του 14^{ου} αιώνα», όπου παρουσιάζει σχέδια δύο παραστάσεων, της εκδόρας και του λογχισμού⁹. Η ιστοριογραφική περιήγηση του κύκλου σταματά στην πιο πρόσφατη διαπραγμάτευση που γίνεται από την Ε. Δρακοπούλου στη μονογραφία της πόλης, όπου το σύνολο αυτό συνδέεται με το περιεχόμενο όλων των κτητορικών επιγραφών του βόρειου κλίτους¹⁰.

Στον τοιχογραφημένο διάκοσμο της Καστοριάς, ο Θεόδωρος Λημνιάτης τοποθέτησε τις σκηνές με την ακόλουθη σειρά. Στον ανατολικό τοίχο η ενότητα αρχίζει να ξετυλίγεται με μια εισαγωγική σκηνή που είναι η *πορεία του συρόμενου αγίου προς ανάκριση από τον Διοκλητιανό*. Έχει καταστραφεί το αριστερό τμήμα και δεν διακρίνεται η μορφή του αγίου, όμως στη δεξιά πλευρά αναγνωρίζεται ο άνδρας που τον σέρνει δεμένο με το σκοινί. Το επεισόδιο αναφέρεται στα αγιολογικά κείμενα¹¹ και το συναντάμε εικονογραφημένο σε εικόνα του αγίου Γεωργίου της μονής Σινά¹² που χρονολογείται στις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Στο νότιο τοίχο ακολουθεί η *Μαστίγωση* ή αλλιώς *οι ραβδισμοί*, όπου διακρίνεται ο άγιος γυμνός ξαπλωμένος και δεμένος πάνω σ' ένα ξύλινο κρεβάτι προσαρμοσμένο στον διαθέσιμο χώρο που σχηματίζεται πάνω από το τοξωτό άνοιγμα επικοινωνίας του βόρειου κλίτους με το ιερό βήμα. Οι δύο βασανιστές του καταλαμβάνουν θέση συμμετρικά πάνω από το κεφάλι και τα πόδια και κρατούν ράβδους στα χέρια και είναι έτοιμοι να τον χτυπήσουν¹³.

byzantine du XIIe siècle, Bruxelles 1975, 285-288, Cv. Grozdanov-L. Hadermann-Misguich, *Kurbinovo*, Skopje 1992, 67-68.

⁷ П. Милјковић-Пепек, *Новооткривени архитектурни и сликарски споменици во Македонија од XI до XIV век*, Културно Наследство V, Скопје 1973, 11.

⁸ П. Милјковић-Пепек, *Од кое време е циклусот на св.Горги во Курбиниово*, Културно Наследство XXII-XXIII, Скопје 1997, 37-46.

⁹ Chr. Walter, *The cycle of Saint George in the monastery of Dečani*, Дечани и византијска уметност XIV века, Београд 1989, 348-353, 356.

¹⁰ Ε. Δρακοπούλου, *Η πόλη της Καστοριάς τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (12^{ος} -16^{ος} αιώνας)*, Αθήνα 1997, 47-49, 52.

¹¹ T. Mark-Weiner, *Narrative Cycles of the Life of St. George in Byzantine Art* (New York University Dissertation 1977), 115-119.

¹² Σωτηρίου, *Εικόνες*, 149-151, εικ.167, Mark-Weiner, *Narrative Cycles*, 77-78, 131-133, 176-178, 209-210, 220-223, 239, 244-245, εικ.48, K. Weitzmann, *The Icon. Holy Images Sixth to Fourteenth Century*, London 1978, 106, , εικ.48, K. Weitzmann, *Icons Programms of the Twelfth and Thirteenth Centuries at Sinai*, DChAE 12 (1984), 157, εικ.19, N. Patterson-Sevčenko, *The Walters Imperial Menologion*, Journal of the Walters Art Gallery 51 (1993), 157, εικ.2, H. Maguire, *The Icons of their Bodies. Saints and their Images in Byzantium*, Princeton 2000, εικ. 163, H.C. Evans, *Byzantium : Faith and Power (1261-1557)*, Metropolitan Museum of New York 2004, 372.

¹³ Στη μνημειακή τέχνη η απεικόνιση της σκηνής ταυτίζεται στο παρεκκλήσι 16 του Goreme της Καπαδοκίας (11^{ος} αι.), βλ. σχ. G.de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art*

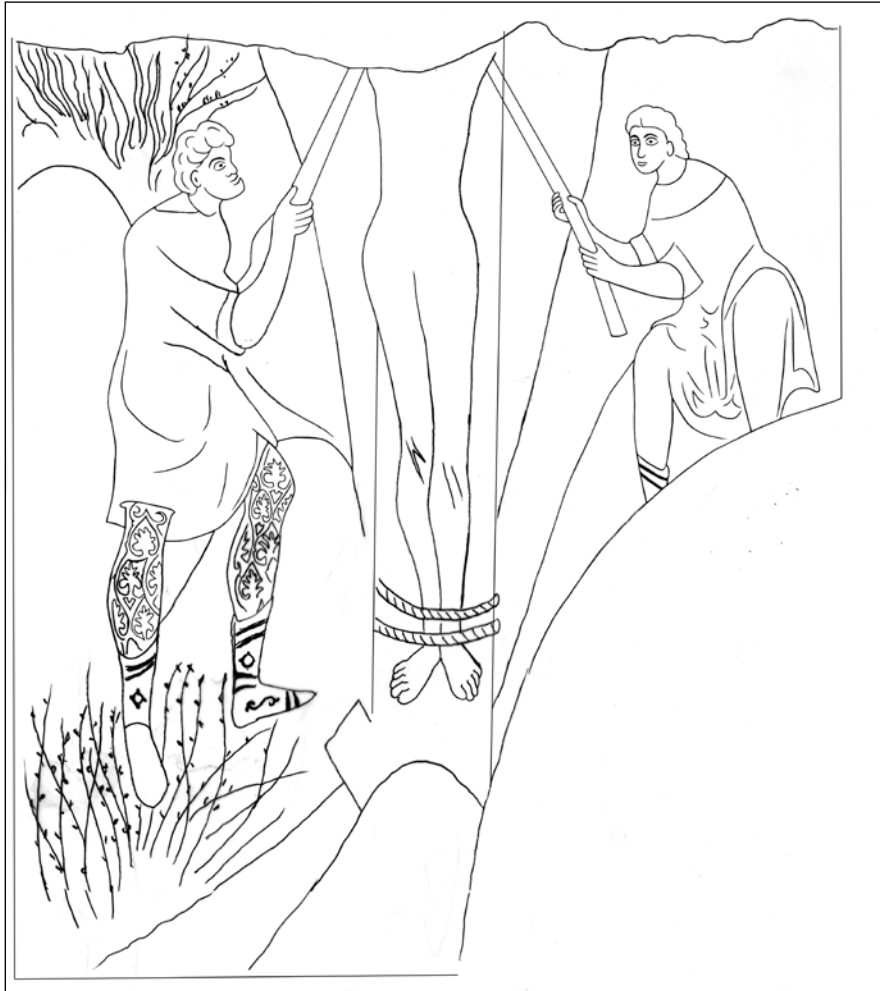
Σχ. 1 Ραβδισμοί

Цр. 1 Батиньяне

Δεύτερη στη σειρά του νότιου τοίχου εικονίζεται η σκηνή του λογχισμού¹⁴.

byzantine. Les eglises rupestres de Cappadoce, Geographie ecclesiastique de l' empire byzantine, Paris 1953, I, 2 492-493, II, 135, 2, M. Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor*, Recklinghausen 1967, I, 174-175, Mark-Weiner, ο.π. 179-181.

¹⁴ P.G 115, 141-142, Passio a. Pasicrate (BHG³ 672), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 41-51, όπου στο κείμενο αυτό περιλαμβάνονται: η ανάκριση, ο λογχισμός, ο λίθος, τα πυρακτωμένα υποδήματα, ο λάκκος με τον ασβέστη, ο ραβδισμός, η κατάποση δηλητηρίου, η ανάσταση του νεκρού ειδωλολάτρη, η ανάσταση του βοδιού του Γλυκερίου, η καταστροφή των ειδώλων, η αποτομή της κεφαλής και ο ενταφιασμός. Άλλα αγιολογικά κείμενα στα οποία αναφέρεται το επεισόδιο είναι το Passio a. Niceta Davide (BHG³ 676), εκδ. Krumba-

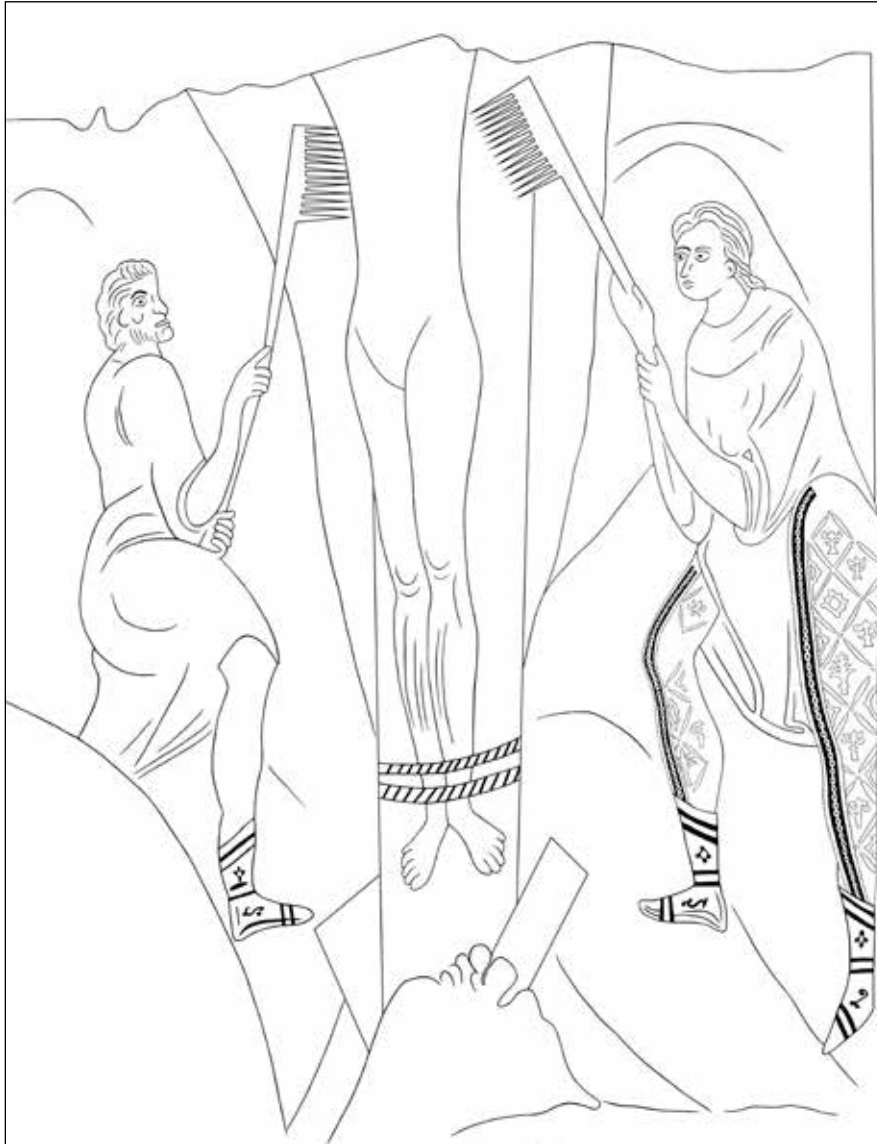
Σχ. 2 Λογχισμός

Цр. 2 Бичевање

Δεμένος με τα χέρια στην ανάταση ο άγιος πάνω σ' ένα ξύλινο κίονα και γυμνός υπομένει το μαρτύριο του λογχισμού από δύο άνδρες, οι οποίοι μπήγουν τις λόγχες τους στα πλευρά. Η λόγχη του ενός φαίνεται να λυγίζει από θεϊκή παρέμβαση παραπέμποντας σε θαύμα. Το επεισόδιο το συναντούμε και στην ανάγλυφη εικόνα του αγίου Γεωργίου που βρίσκεται στο Κίεβο¹⁵. Τρίτο μαρτύριο στη σειρά είναι αυτό της εκδοράς. Και εδώ επαναλαμβάνεται το ίδιο σκηνικό της προηγούμενης. Τοπίο άγριο, βραχώδες, που θυμίζει πολύ τον Γολγοθά

cher, *Der heilige Georg*, 188, 75, από την ίδια συλλογή και το *Passio* (BHG³ 677), 145-148, 192, Mark-Weiner, ο.π. 120-124.

¹⁵ H.C. Evans, W.D. Wixom, *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era*, A.D. 843-1261, New York 2000, 299-300.

Σχ. 3 Εκδορά

Цр. 3 Гребанье

και ένας ξύλινος κίονας στερεωμένος πάνω σε μια σχισμή του. Ο άγιος γυμνός και δεμένος πάνω στον κίονα με τον ίδιο τρόπο και οι βασανιστές του κρατούν στα χέρια τους διαφορετικά όργανα μαρτυρίου, τεράστιες μεταλλικές ξύστρες που μ' αυτές αποξέουν τις σάρκες του¹⁶. Το πρωιμότερο παράδειγμα αυτής της

¹⁶ Αναφέρεται στα κείμενα, Passio (BHG³ 670a), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 1, 4-32, 110, Passio (BHG³ 670g), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 157, Passio

Σχ. 4 Λέβητας με πίσσα

Цр. 4 Мучење у котлу

σύνθεσης το βρίσκουμε σ' ένα έργο μικροτεχνίας, στον ασημένιο σταυρό της Mestia (αρ.48) στη Γεωργία, που χρονολογείται στον 11^ο αιώνα¹⁷. Τελευταία παράσταση μαρτυρίου του νότιου τοίχου είναι ο *λέβητας με την πίσσα και το λιωμένο μολύβι*. Σ' αυτή παρουσιάζεται πάλι γυμνός ο άγιος από τη μέση και πάνω μέσα στον λέβητα με τα χέρια υψωμένα προς τον ουρανό σε στάση προσευχής¹⁸. Οι δύο βασανιστές ενισχύουν την φωτιά ώστε η υψηλή θερμοκρασία να λιώσει τον άγιο.

Ο κύκλος του αγίου Γεωργίου συνεχίζεται στον δυτικό με την *αποτομή της κεφαλής* του και μ' αυτή κλείνει η ενότητα των μαρτυρίων¹⁹. Εδώ έχουμε την εκδοχή που ο άγιος σκύβει για να δεχτεί τον αποκεφαλισμό από τον εκτε-

(BHG³ 675) εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 28-36, 49 και Passio a.Theodoro Daphnopata (BHG³ 674), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 10-74, 175, Laudatio a. Constantino Acropolita, (BHG³ 684a), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 228. Αναλυτικότερα βλ. Mark-Weiner, 136-142.

¹⁷ Στην επιφάνεια του σταυρού αποτυπώνονται οι σκηνές: η ανάκριση, οι ραβδισμοί, ο τροχός, η εκδορά, ο λάκκος με τον ασβέστη, ο λίθος, η ανάσταση του βοδιού του Γλυκερίου, η σύλληψη του Γλυκερίου, η προσευχή του Γλυκερίου και η αποτομή της κεφαλής του Γλυκερίου. Για περισσότερα στοιχεία βλ. G.N. Tschubimaschvili, *Georgian Repouse Work VIIIth to XVIIIth centuries*, Tbilisi 1957, πιν. 71, 72, 73.

¹⁸ Αναφέρεται στα κείμενα Passio (BHG³ 677) εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 192-195 και Passio a. Niceta Davide (BHG³ 676), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 187-191, Mark-Weiner, 198-201, 252-258.

¹⁹ Mark-Weiner, 237-241.

λεστή του. Είναι ενδεδυμένος με χιτώνα και χλαμύδα, χαρακτηριστικά αριστοκρατικής καταγωγής. Η σκηνή τοποθετήθηκε απέναντι από την εισαγωγική του ανατολικού τοίχου.

Στην ίδια ζώνη του βόρειου τοίχου ο κύκλος ολοκληρώνεται με τέσσερις παραστάσεις από την ενότητα των θαυμάτων του αγίου. Αυτές είναι: *η ανάσταση του νεκρού ειδωλολάτρη, η ανάσταση του βοδιού του Γλυκερίου, η μεταφορά του κίονα της χήρας και η καταστροφή των ειδώλων*. Όλες οι σκηνές παρουσιάζουν προβλήματα ταύτισης λόγω της κακής κατάστασης διατήρησης από τη μέση και πάνω. Ωστόσο η προσεκτική εξέταση όλων των λεπτομερειών, που αφορούν στον αριθμό των συμμετεχόντων και στη στάση τους, μας οδηγεί σε μια όσο το δυνατόν πιο έγκυρη ταύτιση. Στο πρώτο επεισόδιο, ο άγιος Γεώργιος ντυμένος με χιτώνα και χλαμύδα στρέφεται προς την σαρκοφάγο όπου στέκεται ο αναστημένος νεκρός. Πίσω του παρακολουθεί τα τεκταινόμενα ένας στρατιώτης²⁰. Εδώ ακολουθείται ο απλούστερος εικονογραφικός τύπος, ο οποίος περιγράφεται και στα αγιολογικά κείμενα και περιορίζεται σε λίγα πρόσωπα, όπως γίνεται και στην ανάγλυφη εικόνα του Κιέβου²¹. Στην *ανάσταση του βοδιού* άγιος προσέρχεται με την ίδια ενδυμασία και συνομιλεί με τον Γλυκερίο μπροστά στην είσοδο του σπιτιού του²². Ακριβώς από πίσω του στέκεται πάλι ένας στρατιώτης, ο οποίος είναι επιφορτισμένος με την παρακολούθηση της επιβεβαίωσης του θαύματος. Ακολουθεί *η μεταφορά του κίονα της χήρας*²³, ένα επεισόδιο που προηγείται και έχει άμεση σχέση με το επόμενο που είναι *η καταστροφή των ειδώλων*²⁴. Η σκηνή περιορίζεται μόνο σ' ένα μέρος της διήγησής, σύμφωνα με την οποία ο άγιος φθάνει στο ναό του Απόλλωνα και ανοίγει διάλογο με το δαιμόνιο, το οποίο στο τέλος το εκδιώκει και καταστρέφει τα υπόλοιπα είδωλα.

Η τελευταία παράσταση των θαυμάτων καταλαμβάνει περίοπτη θέση στην κατώτερη ζώνη του βόρειου τοίχου, δίπλα στην κλειστή σήμερα είσοδο και είναι η τιθάσευση του δράκου-διαβόλου μπροστά στο κάστρο του βασιλιά της Λασιάς, περισσότερο γνωστή ως *δρακοντοκτονία*²⁵. Πριν από τον 11ο αιώ-

²⁰ Ο.π. 202-211, 252-258.

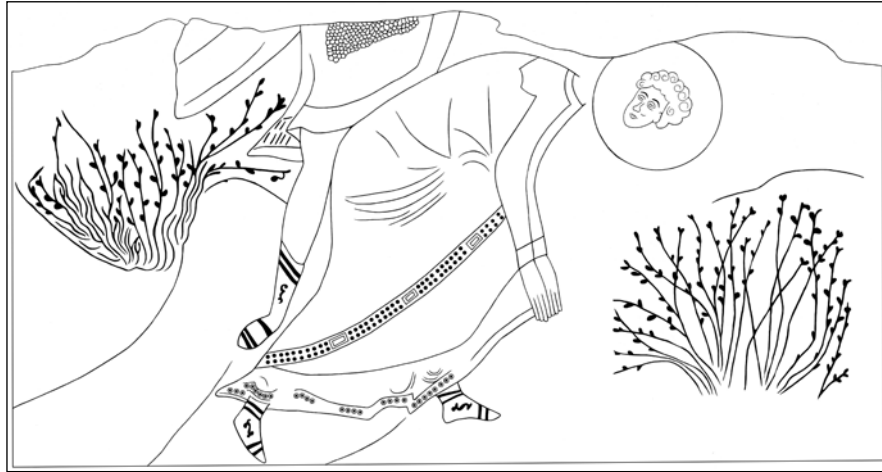
²¹ Evans, Wixom, *The Glory of Byzantium*, 299-300.

²² Mark-Weiner, 217-219.

²³ Da columna viduae (BHG³ 691a), εκδ. Aufhauser, *Miracula S. Georgii*, 2-9. Το θαύμα έγινε στην πόλη Ράμελ (τα αρχαιότερα ονόματα Λύδδα και Διόσπολη), γενέτειρα της μητέρας του αγίου, όπου οικοδομούνταν ναός προς τιμή του και στην ανέγερση του θέλησε να συμβάλει με δωρεά ενός κίονα μια χήρα. Την μεταφορά του κίονα μπλόκαρε ο πλοίαρχος, ο οποίος αρνήθηκε να τον παραλάβει στο πλοίο του λόγω βάρους. Η χήρα επέστρεψε στο σπίτι της στεναχωρημένη και το ίδιο βράδυ είδε στον ύπνο της τον άγιο που την προέτρεψε να σηκώσουν μαζί τον κίονα και να τον ρίξουν στη θάλασσα. Την επόμενη μέρα ο κίονας βρισκόταν στη θέση του στο ναό.

²⁴ Passio (BHG³ 670a), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 7-14, 114-115, Vita et Martyrium (BHG³ 679), εκδ. Krumbacher, *Der heilige Georg*, 5, 24, 36-38, Mark-Weiner, 225-236.

²⁵ Η πρωιμότερη παραλλαγή του επεισοδίου με το δράκοντα βρίσκεται στο γεωργιανό χειρόγραφο αρ.2 της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης της Ιερουσαλήμ που χρονολογείται στον 11ο αιώνα. Βλ. Ch. Walter, *The Origins of the Cult of Saint George*, Revue des etudes byzantines, tome 53, 1995, 320-322, P. Blake, *Catalogue des manuscrits georgiens de la Bibliotheque patriarcale grecque a Jerusalem*, Revue de l'Orient chretien, 3e serie, 3 (13), 3, 4, 1922-

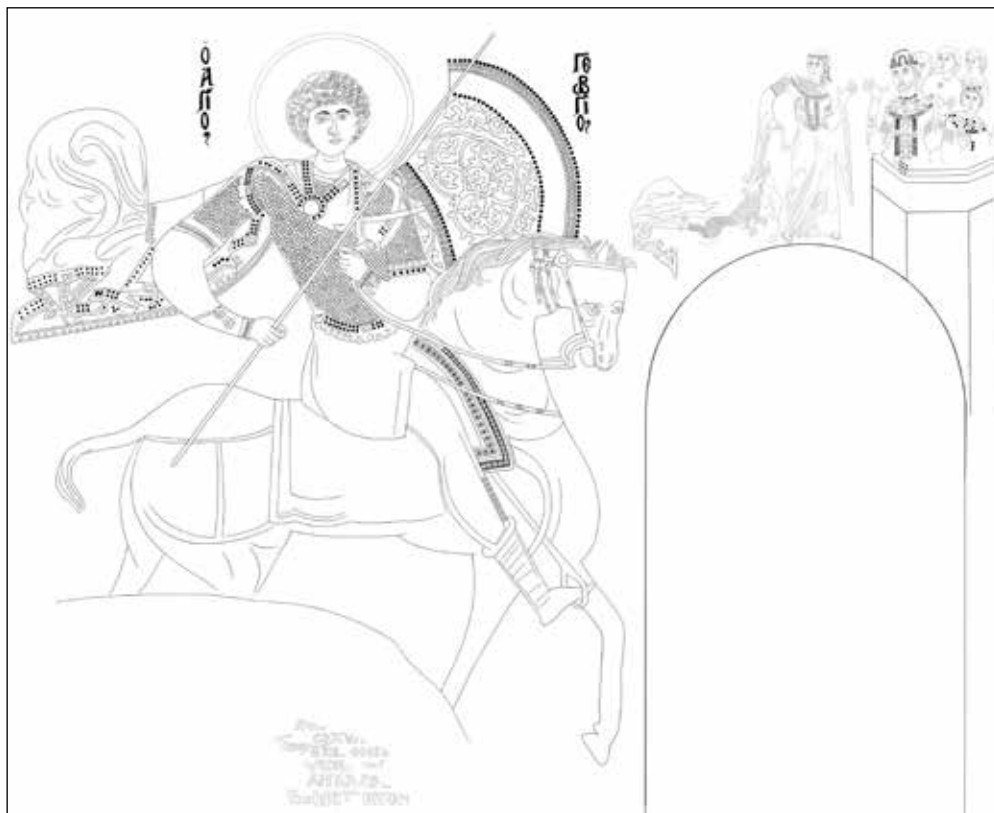
Σχ. 5 Αποτομή κεφαλής

Цр. 5 Усековање главе

να οι παραλλαγές του βίου του αγίου Γεωργίου δεν αναφέρουν το επεισόδιο της δρακοντοκτονίας, ενώ σε αρκετές παραστάσεις ο άγιος εικονίζεται να σκοτώνει τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό. Το επεισόδιο εισάγεται στη βιογραφία του αγίου μετά τον 11ο αιώνα και την ίδια εποχή χρονολογούνται οι πρώτες εικαστικές αποδόσεις. Ο συγχρονισμός αυτός φανερώνει ότι η εικονογραφία καθρεφτίζει άμεσα τα σύγχρονα της γραπτά κείμενα. Εδώ ο άγιος Γεώργιος εικονίζεται έφιππος, ντυμένος με τη στρατιωτική του ενδυμασία να τιθασει το δράκο σώντας την τελευταία στιγμή από το θάνατο την κόρη του βασιλιά. Είναι εντυπωσιακό ότι ο δράκος παρουσιάζεται με δύο κεφάλια και εξημερωμένος μετά την κομπόδεση του κορμιού του. Η βασιλοπούλα τρομαγμένη, έκπληκτη ακόμη από τη σωτηρία της, βρίσκει το θάρρος να δέσει τη ζώνη της γύρω από το κεφάλι του φοβερού θηριού, που υποταγμένο πλέον σέρνεται κάτω. Οι κάτοικοι με το βασιλιά τους παρακολουθούν τα δρώμενα προστατευμένοι από τα τείχη της πόλης. Το επεισόδιο της τιθάσευσης του δράκου με πρωταγωνιστή τον άγιο Γεώργιο, που προέρχεται από την στρατιωτική τάξη της Μικράς Ασίας, εκπέμπει συγκεκριμένα μηνύματα λόγω θέσης στο ναό. Είναι η είσοδος στο ναό από την βόρεια πλευρά και η επικοινωνία με το κεντρικό κλίτος που συνδέει την παράσταση με τον συμβολισμό της πάλης του καλού με το κακό. Είναι γνωστό ότι η δρακοντοκτονία εκτός από το γεωργιανό χειρόγραφο της Ιερουσαλήμ, εμφανίζεται και στη μνημειακή ζωγραφική για πρώτη φορά στην Αγία Βαρβάρα στο Soğanlı της Καππαδοκίας²⁶ (1006 ή 1021) και μετά στην

1925, Paris 1934, p.17. Για μεταγενέστερες παραλλαγές του επεισοδίου, βλ. J.B. Aufhauser, *Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung*, ByzArch 5, Leipzig 1911, 52-69, 96-98, 108-110, 237-246, De Dracone (BHG³ 687), εκδ. Aufhauser, *Miracula S.Georgii*, 114-129, Ε.Л. Привалова, *Павниси*, Тбилиси 1977, 73,

²⁶ G.de Jerphanion, *Les eglises rupestres de Cappadoce*, II I, Paris 1936, 322, pl.187, 2, 189, 2-3.

Σχ. 6 Τιθάσευση δράκου

Цр. 6 Избавља принцеу од немани

Γεωργία στο Ικνί²⁷ (12^{ος} αιώνας) μαζί με άλλες δύο σκηνές θαυμάτων του αγίου μετά θάνατο, την μεταφορά του Παφλαγόνα και του Σαρακηνού που σκοτώνεται από το ίδιο του το τόξο. Οι ίδιες παραστάσεις περιλαμβάνονται και στον εκτενέστερο εικονογραφημένο κύκλο του Ραννίσι (1158-1184) και φανερώνουν την καθιέρωση μιας ξεχωριστής παράδοσης.

Γενικά στη μνημειακή ζωγραφική το παλαιότερο παράδειγμα απεικόνισης του βίου του αγίου Γεωργίου το συναντάμε στο Goreme της Καππαδοκίας²⁸ στο τρισυπόστατο παρεκκλήσι του 10^{ου} αιώνα με δύο σκηνές, την ανάκριση και τον τροχό. Περιορισμένος σε παραστάσεις είναι ο κύκλος του αγίου και

²⁷ Н.И. Толмачевская, *Фрески древней Грузии*, Тбилиси, 1931, 11, еικ.16, Е.Л. Привалова, *Чудо с Сарацином в росписях Икни и Павлиси*, САН Грузинској ССР 28 (1962) 767-774.

²⁸ H. Rott, *Kleinasiatische Denkmaler aus Pisidien Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Studien über christliche Denkmaler, ed. J. Ficker, N.F. 5-6, Leipzig 1908, 230, G. de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantine. Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1925-1932, I.1, 132-133, I. 2, 599, M. Restle, *Byzantine wall painting in Asia Minor*, Recklinghausen 1967, I, 117-118, II, еικ. 125.

σε δύο άλλα μνημεία, στο παρεκκλήσι 16 στο Goreme²⁹ (11^{ος} αιώνας, ανάκριση, μαστίγωση, μαρτύριο με το πριόνι) και το Karagelikkilise στο Belisirama³⁰ (μέσα 11^{ου} αιώνα, μαρτύριο πυρακτωμένων υποδημάτων, διάσωση του αγίου από τον άγγελο, ενταφιασμός). Πιο εκτενής ήταν ο κύκλος στην Αγία Σοφία του Κιέβου³¹ (1046-1061/7), με οκτώ σκηνές, την ανάκριση, την φυλάκιση, την ομολογία της βασίλισσας Αλεξάνδρας, τον λάκκο με τον ασβέστη, τα πυρακτωμένα υποδήματα, την εκδορά, την πορεία του αγίου προς την εκτέλεση, το θάνατο της βασίλισσας Αλεξάνδρας. Πολύ κοντά χρονικά στο σύνολο των Αγίων Αναργύρων βρίσκεται η ενότητα του Αγίου Γεωργίου στο Novi Pazar (Нѡрћеви Стыпови-1167)³² με τέσσερις σκηνές, τον τροχό, τους ραβδισμούς, την πυρακτωμένη κλίνη και τον αποκεφαλισμό. Στην Stara Ladoga³³ (~1180) με την τιθάσευση του δράκου. Πέρα όμως από τις τοιχογραφίες ο κύκλος εικονογραφείται και στον σταυρό της Mestia (11^{ος} αιώνας) στη Γεωργία με ένδεκα σκηνές, στην ανάγλυφη εικόνα του αγίου Γεωργίου Κιέβου (τέλη 12^{ου} αιώνα) και στην εικόνα του Σινά (αρχές 13^{ου} αιώνα) με δώδεκα σκηνές.

Η ιστόρηση του βίου του αγίου Γεωργίου στο ναό των Αγίων Αναργύρων έχει μόνο μία κοινή σκηνή με τις τοιχογραφίες της Αγίας Σοφίας Κιέβου, που είναι η εκδορά. Έξι είναι οι κοινές παραστάσεις με την ανάγλυφη εικόνα του Κιέβου: ο λογχισμός, οι ραβδισμοί, η ανάσταση του νεκρού ειδωλολάτρη, η ανάσταση του βοδιού του Γλυκερίου, η καταστροφή των ειδώλων και η αποτομή της κεφαλής. Στον σταυρό της Mestia, όμοιες είναι τέσσερις: οι ραβδισμοί, η εκδορά, η ανάσταση του βοδιού του Γλυκερίου και η αποτομή της κεφαλής. Τέλος στην εικόνα του Σινά αναγνωρίζονται ως ταυτόσημες οκτώ: ο άγιος συρόμενος, οι ραβδισμοί, η δρακοντοκτονία, η εκδορά, η ανάσταση του νεκρού, η ανάσταση του βοδιού και η αποτομή. Αυτά τα έργα τέχνης είναι ή σύγχρονα ή έστω για μερικά χρόνια μεταγενέστερα.

Αναζητώντας το πρότυπο μεταφοράς του εικονογραφικού κύκλου στον διάκοσμο των Αγίων Αναργύρων είμαστε υποχρεωμένοι να κάνουμε και την συσχέτιση με τα αγιολογικά κείμενα. Η εικονογραφική ενότητα της Καστοριάς παρουσιάζεται αρκετά ισορροπημένη με έξι μαρτύρια και πέντε θαύματα. Στον ανατολικό και τον δυτικό τοίχο τοποθετούνται αντικριστά, η εισαγωγική σκηνή του συρόμενου αγίου προς ανάκριση και η αποτομή της κεφαλής που κλείνει τον κύκλο. Αποκλείονται τα μετά θάνατο θαύματα και η σύνδεση με την παράδοση της Γεωργίας. Αν εκληφθεί ως ξεχωριστός ο τονισμός της τιθάσευσης του δράκου, τότε η ισορροπία των υπόλοιπων παραστάσεων γίνεται απόλυτη

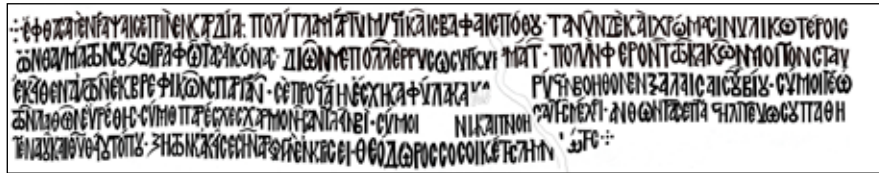
²⁹ Rott, 275-276, J. Lafontaine-Dosogne, *Nouvelles eglises rupestres de Cappadoce. Region du Hasan Dagi*, Paris 1963, 31-35, Restle I, 174-175, III, εικ. 508-509

³⁰ Jerphanion, I.2, 492-493, II, 135, 2, Restle, I, 121-122, II, εικ. 156.

³¹ Από τον κύκλο αυτό διακρίνονται σήμερα μόνο δύο παραστάσεις. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Lazarev, *Old Russian Murals and Mosaics*, London 1966, 52-53, του ίδιου, *Storia della pittura byzantina*, Bibliotheca di storia dell'arte 7, Torino 1967, 155, J. Myslivec, *Svaty Jiri ve Vychodokrest'anskem Umeni*, Byzantinoslavica 5 (1933-1934), 326-327

³² G. Millet, A. Frolow, *La peinture du moyen age en Yougoslavie*, Paris 1962, I, πιν.30:1, 30:2, 30:3, 30:4, R. Hamann-MacLean and H. Hallensleben, *Die Monumentalmalerei in Serbien und Makedonien*, Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas 3-5, Giessen 1963, εικ. 8.

³³ В.Н. Лазарев, *Фрески Старо Ладоги*, Москва 1960, 32-35, т.10, 10-14.

Σχ. 7 Επιγραφή

Цр. 7 Напис

και με χρονική ακολουθία. Ωστόσο τα κείμενα ως εκδοχές βίου που αποτέλεσαν τον παράγοντα διαμόρφωσης του χαρακτήρα κάθε σκηνής, δεν φαίνεται να προέρχονται από μία μόνο πηγή, αλλά είναι συνδυασμός πηγών. Το (BHG³ 672) περιλαμβάνει επτά από αυτές που υπάρχουν στην Καστοριά (ο συρόμενος, ο λογγισμός, οι ραβδισμοί, η ανάσταση του νεκρού, η ανάσταση του βοδιού, η καταστροφή των ειδώλων, η αποτομή της κεφαλής) και το (BHG³ 676) άλλες δύο (εκδορά, λέβητας με την πίσσα), το (BHG³ 691a) μία, (το θαύμα της μεταφοράς του κίονα της χήρας) και το (BHG³ 687) μία, (την τιθάσευση του δράκου). Εκτός από το τελευταίο, όλα τα κείμενα καθώς και το Συναξάρι Κωνσταντινουπόλεως³⁴, στο οποίο περιγράφονται οι επτά από τις δέκα συνθέσεις που υπάρχουν στην Καστοριά, ενσωματώθηκαν στο Μηνολόγιο του Συμεών του Μεταφραστή³⁵.

Ανεξάρτητα από τις δυσκολίες που εμφανίζονται στην τεκμηρίωση των εκδοχών του Βίου που συντέλεσαν στη διάδοση της λατρείας του αγίου Γεωργίου και στην τελική διαμόρφωση του εικονογραφικού του κύκλου στη μνημειακή τέχνη, ένα είναι σίγουρο ότι στο ναό των Αγίων Αναργύρων της Καστοριάς και στον Άγιο Γεώργιο των Πρεσπών (Kurbino) διατηρούνται παρόμοιες λύσεις ως προς την έμπνευση με στοιχεία κοινής προέλευσης. Γύρω από την Δέηση της νότιας πρόσοψης των Πρεσπών, στην οποία αντί για τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο εικονίζεται ο άγιος Γεώργιος, υπάρχει χώρος για την ανάπτυξη δέκα σκηνών του Βίου. Όπως ακριβώς συμβαίνει και στο βόρειο κλίτος του ναού της Καστοριάς. Η μοναδική σύνθεση που τονίζεται ιδιαίτερα είναι αυτή του έφιππου αγίου Γεωργίου και γι' αυτό τον λόγο απομονώνεται και μετακινείται σε κοντινή θέση με την κτητορική παράσταση. Στην Καστοριά βρίσκεται απέναντι από τον χορηγό Θεόδωρο Λημνιώτη. Στις Πρέσπες εικονίζεται στο αψίδωμα της δυτικής πρόσοψης αποτελώντας το κεντρικό πρόσωπο, γύρω από το οποίο ιστορούνται όλες οι μορφές της κτητορικής παράστασης. Οι δύο στρατιωτικοί άγιοι που τον συνεπικουρούν στην ίδια ζώνη είναι οι άγιοι Θεόδωροι, ενώ στην ανώτερη ζώνη παριστάνονται στο αριστερό τμήμα το αυτοκρατορικό ζεύγος (Ισαάκ Β' Άγγελλος 1185-1195 και η σύζυγος του Μαργαρίτα) και στο δεξιό τμήμα ο αρχιεπίσκοπος Ιωάννης Καματηρός και ο άγνωστος κτήτορας του ναού³⁶. Η αφοσίωση των κτητόρων στον άγιο Γεώργιο είναι παράδοση που με-

³⁴ H. Delehay, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, 6

³⁵ K. Weitzmann, *Byzantine Books and Bookmen*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Columbia 1975, 84-86.

³⁶ Για την κτητορική παράσταση αναπτύχθηκε μεταξύ των ερευνητών πλούσιος διάλογος για τα εικονιζόμενα πρόσωπα από το 1958 που έγινε η συντήρηση των τοιχογραφι-

Σχ. 8 Θεόδωρος Λημνιώτης
Цр. 8 Теодор Лимниотис

ταφέρεται από την Κωνσταντινούπολη. Αναμφίβολα η εξέλιξη της λατρείας του αγίου οφείλει πολλά στην υιοθέτησή του ως προστάτη από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες³⁷. Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός (1118-1143) επιλέγει να χαράξει το πορτρέτο του και τη μορφή του αγίου Γεωργίου στον οπισθότυπο των νομισμάτων του, στα λεγόμενα αγιογεωργάτα³⁸. Τα δύο τοιχογραφημένα σύνολα, της Καστοριάς και των Πρεσπών, γίνονται εντυπωσιακές χορηγίες αξιωματούχων προκειμένου να παροτρύνουν τον άγιο Γεώργιο να προστατέψει τους ίδιους και τους άνδρες τους, αν δεν το είχε ήδη πράξει. Τέτοια συναισθήματα εκφράζονται και στον Κανόνα που συνέταξε ο Γεώργιος Σκυλίτζης, στον οποίο ζητείται η αρωγή του αγίου για να βοηθήσει τον αυτοκρατορικό στρατό να κερδίσει τη νίκη ενάντια στους Σκύθες και τους Πέρσες.

Οι έξι ναοί που είχαν κτιστεί στην Κωνσταντινούπολη και ήταν αφιερωμένοι στον άγιο Γεώργιο γνωρίζουμε ότι έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διάδοση της λατρείας του. Ο πιο διάσημος από αυτούς ιδρύθηκε από τον Κωνσταντίνο Θ΄ τον Μονομάχο στο παλάτι των Μαγγάνων (11^{ος} αιώνας)³⁹. Στις περιγραφές όμως του διακόσμου δυστυχώς δεν γίνεται λόγος για την εικονογράφιση του κύκλου του αγίου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχε. Γιατί πως αλλιώς μπορεί να εξηγηθεί το φαινόμενο της επιβίωσης σημαντικών επιθέτων του⁴⁰, τα οποία ασφαλώς συνδέονται με τον τόπο του μαρτυρίου του και την μεταφορά του αρχέτυπου στην Κωνσταντινούπολη. Το γεγονός αυτό ασφαλώς συνέβη πριν τον 7^ο αιώνα και τις κατακτήσεις των Περσών και των Αράβων στους Αγίους τόπους⁴¹. Η Διόσπολη είναι ο τόπος του μαρτυρίου και του πρώτου ιερού που αφιερώθηκε στον άγιο⁴². Από εδώ ξεκίνησε ο εορτασμός του Βίου του και επεκτάθηκε μέσω της Συρίας στην πρωτεύουσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Ακόμη και το επίθετο Διασορίτης προέρχεται από τον ίδιο τόπο στον οποίο έφθασε ο άγιος από την Καπαδοκία, όταν έχασε τον πατέρα του

ών. Για περισσότερα στοιχεία και όλη την προγενέστερη βιβλιογραφία βλ. Π. Γрозданов, *Κύρβινοβο*, Скопје 2006, 70-76, 266-267

³⁷ C. Walter, *The warrior saints in byzantine art and tradition*, Great Britain 1925, 132-134

³⁸ M.F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire, 1081-1261*, Washington, D.C. 1969, 71-130, 437-438.

³⁹ R. Demangel and E. Mamboury, *Le quartier des Manges et la premiere region de Constantinople*, Recherches française en Turquie 2, Paris 1939, 19-37, C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453*, Sources & Document in the History of the Art Series, ed. H.W. Janson, Enlewood Cliffs 1972, 218-220.

⁴⁰ Το επίθετο του αγίου Γοργός εμφανίζεται σε επίγραμμα της γνωστής συλλογής επιγραμμάτων που σώθηκε στο γφ. Marc.gr. 524 και συνδέεται με το ναό του παλατιού των Μαγγάνων. Για περισσότερα στοιχεία βλ. W. Hörandner, *Miscellanea epigrammatica*, JÖB 19 (1970), 111, E. Θ. Τσολάκης, *Ποικίλα, Άγιος Γεώργιος ο Γοργός*, ΕΕΦΣΠΘ 18 (1979), 479-483, Β. Κατσαρός, *Άγιος Γεώργιος ο Γοργός: η αλληγορική ερμηνεία στην εννοιολογική μετάλλαξη του επιθέτου*, ЗРВИ 50-1, Београд 2013, 505-516, Σ. Κοτζάμπαση, *Μία παράσταση του Αγ.Γεωργίου του Γοργού στον Κώδ. Εθν.Βιβλ.Ελλάδος 996*, Ελληνικά 40 (1989), 383-387.

⁴¹ De columna viduae (BHG³ 691a), Aufhauser, *Miracula S. Georgii*, 2-9.

⁴² H. Delehay, *Sanctus*, Bruxelles 1927, 148-149, του ιδίου, *Les origines du culte des martyrs*, Bruxelles 1933, 184, του ιδίου, *Melanges d' hagiographie Greque et Latine*, Bruxelles 1966, 238, 243.

στα δέκα του χρόνια, μετακόμισε με την μητέρα του στην γενέτειρά της, την Λύδδα⁴³ της Μικράς Ασίας, η οποία εντοπίζεται γεωγραφικά στην κοιλάδα του ποταμού Καϋστριανού⁴⁴, πολύ κοντά στην Κολοφώνα και την Έφεσο⁴⁵, που ο Ηρόδοτος αποκαλεί Λυδία. Η πόλη του Διός και το όρος του Διός ταυτίζονται με τον άγιο και του χαρίζουν επίθετο, την ξεχωριστή σημασία του οποίου γνωρίζοντας ειδικά οι στρατιωτικοί αξιωματούχοι⁴⁶ μεταφέρουν στα ιδρύματα τους όπως κάνουν ο κτήτορας ενός ακόμη μικρού ναού του 12^{ου} αιώνα στην Καστοριά⁴⁷ και ενός άλλου του 11^{ου} αιώνα στη Νάξο⁴⁸. Παρεμπιπτόντως, επειδή η διαφορετική ορθογραφία του επιθέτου σε όλες τις επιγραφές, οδήγησε την ετυμολογική έρευνα σε αποκλίνουσες απόψεις⁴⁹, έχει νόημα να επιμεινουμε

⁴³ Σύμφωνα με το σημαντικό έργο «ΕΚ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΑΤ ΕΠΙΤΟΜΗΝ», του Στέφανου Βυζαντιού του οποίου την σύνοψη έκανε ο Ερμόλαος (έκδοση Augustus Meineke, Βερολίνο 1849), η «Λυδία, ή χώρα. Ξάνθος ἐν Λυδιακῶν πρώτῳ. τὸ ἐθνικὸν Λυδός καὶ Λυδαί» σ.420, διατήρησε την αρχαία της ονομασία και στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους.

⁴⁴ Ο. π., σ. 370, «Καῦστριον πεδίον τῆς Ἐφεσίας, ἀπὸ Καῦστρου ποταμοῦ, ὃς διὰ τὸ ἔχειν τὴν Κατακεκαυμένην χώραν πλησίον ἐκλήθη. τὸ ἐθνικὸν Καῦστριανός καὶ Καῦστριανή τὸ θηλυκόν. λέγονται καὶ Καῦστριοι».

⁴⁵ Ο.π., σ. 288, «Ἐφεσος, πόλις Ἰωνίας ἐπιφανεστάτη καὶ λιμὴν ἐν κόλπῳ. Ἡρόδοτος δὲ Λυδίας αὐτὴν φησιν».

⁴⁶ C. Bonner, *Studies in Magical Amulets Chiefly Graeco-Egyptian*, London 1950, 208-228, 302-308, L. Hadermann-Misguish, *Kurbinovo*, 275-282.

⁴⁷ E. Tsigaridas, *Le peinture a Kastoria et en Macedoine Grecque occidentale vers l'annee 1200. Fresques et icons*, Studenica et l'art Byzantin autour de l'annee 1200, Beograd 1988, 309-313, I. Σίσιου, *Ο Άγιος Νικόλαος του Κυρίτη στην Καστοριά και ο Άγιος Γεώργιος στο Pološko, Niš & Byzantium*, IX, Niš 2011, 327.

⁴⁸ Στην περιοχή της Τραγαίας της Νάξου κοντά στο Χαλκί, υπάρχει ναός αφιερωμένος στον άγιο Γεώργιο τον Διασώριτη. Στην διακόσμηση του πρώτου στρώματος ζωγραφικής του 11^{ου} αιώνα, ο άγιος Γεώργιος εικονίζεται τουλάχιστον δύο φορές. Η απεικόνιση του στηθαίου αγίου στο ιερό βήμα μαζί με τους γονείς του κάτω από τους συλλειτουργούντες ιεράρχες παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, όπως σημαντική είναι και η σύνθεση της Δέησης στον δυτικό τοίχο του νάρθηκα, στην οποία συμμετέχει ο άγιος ολόσωμος με ενδυμασία αριστοκρατική και το επίθετο Διασώριτης. Για περισσότερες πληροφορίες για την διακόσμηση του ναού βλ. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Άγιος Γεώργιος ο Διασώριτης, Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα: Νάξος*, Αθήνα 1989, 66-79, καθώς και τον εντοπισμό του σε άλλα μνημεία, βλ. Γ. Δημητροκάλλης, *Συμβολαί εις την Μελέτην των Βυζαντινών Μνημείων της Νάξου*, τομ. Α', Αθήνα 1972, 31, Γ. Μαστορόπουλος, *Νάξος. Το άλλο κάλλος*, 74, εικ. 34, στον Άγιο Γεώργιο Λαθρήνου (13^{ος} αιώνας), Μ. Παναγιωτίδου, *Οι τοιχογραφίες του Αγίου Γεωργίου Λαθρήνου στη Νάξο*, Δελτίον ΧΑΕ, ΙΣΤ' (1991-1992), 141-145, Ν. Ζίας, *Άγιος Νικόλαος στο Σαγκρί, Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα: Νάξος*, Αθήνα 1989, 80, 82, 84-85, εικ. 4-5. Στον κόσμο των εικόνων δύο είναι αυτές που εντοπίστηκαν με το συγκεκριμένο επίθετο. Η πρώτη βρίσκεται στη μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά, βλ. K. Weitzmann, *Icon Painting in the Crusader Kingdom*, DOP 20 (1966), 80, εικ. 64, και η δεύτερη στο Μουσείο Πούσκιν της Μόσχας, βλ. O. Wulff-M. Alpatoff, *Denmäler der ikonmalerei in kunstgeschichtliche Folge*, Dresden 1925, 273-274. Ακόμη η διασπορά του επιθέτου ανιχνεύεται και στα μολυβδόβουλλα, βλ. J. Sabatier, *Iconographie d'une collection choisie de cinq mille medailles romaines, byzantines et celtiberiennes*, Paris 1847, A.-K. Wassileiou, *Ο Άγιος Γεώργιος ὁ Διασώριτης auf Siegeln. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lascariden*, BZ 90 (1997), 416-418.

⁴⁹ Για την αναψηλάφηση του θέματος και την αναφορά σε όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία, βλ. Γ. Δημητροκάλλης, *ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΔΙΑΣΩΡΙΤΗΣ*, Βυζαντινά 25,

και να συνδέσουμε το επίθετο μόνο με τον συγκεκριμένο τόπο. Για την ερμηνεία του όρου οποιαδήποτε άλλη αναζήτηση συνδυασμού δύο λέξεων, όπως *διά+όρος* ή *διά+σωρός* ή *διά+σωτήρ*, δεν εκφράζει το νόημα των ιδιοτήτων που απέκτησε μέσα από τις καταγραφές των Βίων του ο άγιος Γεώργιος⁵⁰. Φθάνει λοιπόν στην πρωτεύουσα μέσω της γνωστής διαδρομής αυτή η εικονογραφική παράδοση και κατόπιν διαδίδεται στην επικράτεια και την Καστοριά.

Αντιλαμβανόμαστε τον τρόπο σκέψης του αξιωματούχου της κρατικής εξουσίας και αριστοκράτη της εποχής των Κομνηνών πως λειτουργεί στην κτητορική παράσταση των Πρεσπών και αποκαθιστά την τάξη. Το αυτοκρατορικό ζεύγος είναι εκεί δίπλα στον εκκλησιαστικό ηγέτη της κοινότητας και τον ίδιο, για να θυμίζει ότι στην κοινωνική πραγματικότητα του 12^{ου} αιώνα, κράτος και αριστοκρατία ταυτίζονται⁵¹. Ο ήρωας και προστάτης του άγιος νικά και υπερσπίζεται την κοινότητα στην δυτική είσοδο του ναού, γίνεται παράδειγμα μέσω του κύκλου στη νότια και παρουσιάζεται με στεμματογύριο στο κεφάλι ως πάτρωνας για να γίνει ένα με τον κτήτορα. Ο Θεόδωρος Λημνιώτης δεν το κρύβει ότι μιμείται την παράσταση της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, στην παράσταση που ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η σύζυγος του απευθύνονται δεητικά στην Παναγία βρεφοκρατούσα. Το ίδιο κάνει και αυτός με την σύζυγο Άννα Ραδηνή και τον γιό του. Είναι και η καταγωγή της Άννας από επώνυμη οικογένεια της βασιλεύουσας που υπονοεί την επιρροή της. Απέναντι ο άγιος ατρόμητος πάνω στο άλογο, τους καθησυχάζει στέλνοντας πολλαπλά μηνύματα.

Ανάμεσα στα πόδια του αλόγου του αγίου Γεωργίου διασώθηκε ένα μικρό τμήμα επιγραφής-μηνύματος του κτήτορα προς τον άγιο, το οποίο πιστεύουμε ότι έχει ξεχωριστή σημασία γιατί ολοκληρώνει με τον καλύτερο τρόπο την εικονογράφηση στον συγκεκριμένο χώρο. Το χέρι που διακρίνεται σε στάση δέησης παραπέμπει στην τοιχογράφηση ενός ακόμη πορτρέτου του Θεόδωρου Λημνιώτη γονατιστού, το οποίο δυστυχώς χάθηκε μαζί με το μεγαλύτερο τμήμα της επιγραφής που μετέφερε ασφαλώς και τον χρόνο δημιουργίας του διακόσμου.

Τίποτε όμως δεν έχει μεγαλύτερη αξία πέρα από το τρυφερό και εξομολογητικό κείμενο που άφησε στον δυτικό τοίχο του κλίτους και λέει τα παρακάτω:

Σε παρέστησα πρώτα στην καρδιά μου πολυβασανισμένη μάρτυρα με μυστηριώδεις βαφές ψυχικής λαχτάρας, τώρα όμως με πραγματικά χρώματα ζωγραφίζω τις εικόνες των θαυμάτων σου. Με αυτά με απολύτρωσες από συγκυρίες της ζωής, γιατί μεγάλο σταυρό μου έφεραν οι σωματικές δυστυχίες, από τότε ακόμα που ήμουν βρέφος υποφέροντας από υδρωπικία. Σε είχα και σε έχω φύλακα και λυτρωτή βοηθό στις ταραχές της ζωής. Συ μου στάθηκες σωτήρας από τα λάθη μου, συ μου επέτρεψες να απαλλάξω τη ζωή μου απ’

(2005), 39-63.

⁵⁰ T. Raff, *Der hl. Georg als Knabenretter*, Münchner Zeitschrift für Balkankunde 3 (1980), 113-126. Για όλη την προγενέστερη σχετική βιβλιογραφία βλ. P. Grotowski, *The Legend of St. George Saving A Youth from Captivity and Its Depiction in Art*, Crakow University), 1-35.

⁵¹ A. Kazhdan –A. Wharton Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centures*, Berkeley, Los Angeles, London 1985, 69-70, 104-110.

την απόλαυση. Κάνε να νικήσω μέχρι την τελευταία μου ανάσα. Γι' αυτά ως αντίδωρο ιστορώ δημόσια τα σεπτά σου πάθη σε ναό και τόπο θεϊκό. Ζητώντας και από кει τη βοήθεια σου στις κρίσιμες επιλογές μου.

Иоаннис Сисиу

(Завод за Заштиту Споменика Касторије)

СВЕТИ ЂОРЂЕ ЗАШТИТНИК ТЕОДОРА ЛИМНИОТИСА

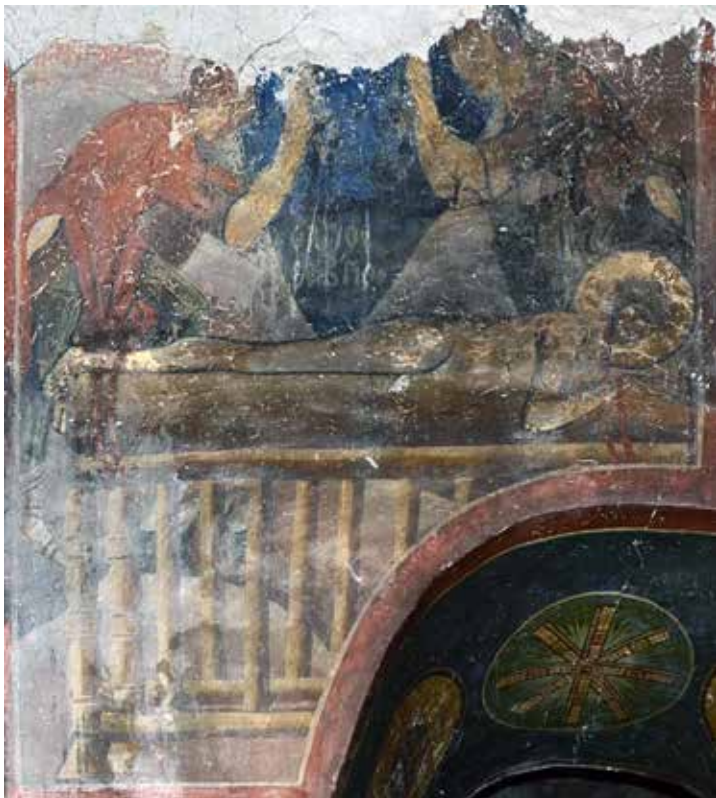
Северни брод Светих Бесребреника у Касторији осликан је око 1180. године. У сликаном репертоару овог дела храма заступљен је циклус посвећен Светом Ђорђу. Илустроване епизоде житијна су приказане у највишим зонама источног, јужног, западног и северног зида. Описане је једанаест сцена од којих су све идентификоване. То су: на северном зиду привођење на испитивање; на јужном зиду Батињање св. Ђорђа, Бичевање св. Ђорђа, мучење св. Ђорђа гребенима и мучење у котлу; на западном зиду усековање глабе св. Ђорђа, на северном зиду васкрсење вола Гликерија, васкрсење умрлог, чудо удовице и обарање идола. Циклус светог Ђорђа ретко је приказан у XII веку. Сликари Светих Бесребреника су се определили да прикажу један развијен циклус скоро равномеран. За догађаје светитељевог мучеништва одабрано је шест епизода из житија и пет чуда. Сцена измирења и убијање аждаја су посебно истакнуте и приказане поред северног улаза храма и преко ктиторске представе. Извори и предлошци којима се служио Теодор Лимниотис јесу комбинација текстова. Истим путем иде и ктитор св. Ђорђа у Курбиново. Несрећа је што постоје само остаци тог циклуса.

Од великог значаја је натпис посвећен св. Ђорђу са стране Теодора Лимниотиса: *“Представих те прво у срцу моме многострадални мучениче мистериозним бојама духовног усхићења, али сада стварним бојама сликам призоре твојих чуда. Њима си ме спасио невоља живота, јер велики крст сам носио због телесних несрећа, још од кад бејаш детенце трпео сам од водене болести. Имао сам те и имам те за чувара и спаситеља помоћника у бурама мог живота. Ти си ми био спасилац од грешака мојих. Ти си ми допустио да ослободим живот мој од ужитака. А сада учини да их побеђујем до последњег даха. Због свега тога, као уздарје, представљам свима твоје славне муке у наосу и у светом месту. Тражећи твоју помоћ са неба мојим ризичним одлукама.“*

Εικ. 1 Συρόμενος προς
τον Διοκλητιανό

Сл. 1 Привођење
Диоклецијану

Εικ. 2 Ραβδισμοί

Сл. 2 Батињање

Ек. 3 Λογισμός
Сл. 3 Бичевање

Ек. 4 Εκδωρά
Сл. 4 Гребанье

Εικ. 5 Λέβητας με πίσσα
Сл. 5 Мучење у котлу

Εικ. 6 Αποτομή κεφαλής
Сл. 6 Усековање главе

Εικ. 7 Ανάσταση νεκρού ειδωλολάτρη

Сл. 7 Вакрсава умрлог

Εικ. 8 Ανάσταση βοδιού Γλυκερίου

Сл. 8 Оживљује Гликеријевог вола

Εικ. 9 Μεταφορά κίονα χήρας
Сл. 9 Чудо удовице

Εικ. 10 Καταστροφή ειδώλων
Сл. 10 Обара идоле у храму

Εικ. 11 Τιθάσευση δράκου

Сл. 11 Избавља принцезу од немани

Εικ. 12 Δέηση

Сл. 12 Деисис

Εικ. 13 Άγιος Γεώργιος
Сл. 13 Св. Ѓорђе

Εικ. 14 Θεόδωρος Λημνιώτης
Сл. 14 Теодор Лимниотис